

On the reasons for criminalization of socially dangerous actions in the field of performance of state security activities

Щодо підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь у сфері здійснення державної охоронної діяльності

Mykola Syjploki

Key words:

state security activity, law enforcement activity, criminalization, decriminalization, grounds for criminalization, principles of criminalization, social danger.

Ключові слова:

державна охоронна діяльність, правоохоронна діяльність, криміналізація, декриміналізація, підстави криміналізації, принципи криміналізації, суспільна небезпечність.

Криміналізація (декриміналізація) суспільно небезпечних діянь повинна відповідати підставам, які розроблені наукою кримінального права. На жаль, не поодинокі випадки, коли український законодавець ігнорує це. Це стосується і криміналізації (декриміналізації) суспільно небезпечних діянь, які вчиняються у сфері державної охоронної діяльності.

Проблему підстав криміналізації (декриміналізації) вивчали і зараз досліджують такі вчені-криміналісти: М.С. Таганцев, А.І. Коробєєв, П.Л. Фріс, В.М. Кудрявцев, А.М. Яковлев, Г.А. Злобін, В.Д. Філімонов, С.В. Полушинська, Н.О. Гурова й інші. Водночас роботи даних учених стосувалися підстав криміналізації злочинів взагалі або не злочинів у сфері державної охоронної діяльності.

Метою даної роботи є визначення відповідності підстав криміналізації злочинів у сфері здійснення охоронної діяльності, відповідальність за які вже передбачена кримінальним законодавством, і встановлення необхідності криміналізації інших суспільно небезпечних діянь у цій сфері.

Цікавою є класифікація чинників криміналізації, яка запропонована О.І. Коробєєвим. Він усі чинники, що служать підставами для встановлення кримінально-правової заборони, зводить у три відносно самостійні групи, як-от: 1) група юридико-кримінологічних підстав, куди включаються ступінь суспільної небезпеки діянь, їхня відносна поширеність і типовість, динаміка діянь з урахуванням причин, що їх породжують, і умов, можливість впливу на них кримінально-правовими засобами за відсутності можливості боротьби іншими заходами, а також можливості системи кримінальної юстиції; 2) соціально-економічні підстави: завданий діяннями збиток, відсутність негативних наслідків кримінально-правової заборони і наявність матеріальних ресурсів для його реалізації; 3) соціально-психологічні підстави: рівень суспільної правосвідомості та психології й історичні традиції.¹

Незважаючи на різні підходи до чинників криміналізації, усіма без винятку дослідниками основним її критерієм визнається суспільна небезпечність діяння. На цьому наголошують і сучасні дослідники даної проблеми.² М.І. Хавронюк навіть називає її єдиною підставою криміналізації діянь (окрім підстав, він виділяє також умови криміналізації).³ Нами підтримується така позиція. Отже, підставою діянь, які посягають на державну охоронну діяльність, слід визнавати суспільну небезпечність таких діянь, ступінь якої вимагає організації кримінально-правової боротьби зі злочинами. Суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що діяння або завдає шкоди відносинам, які охороняються законом про кримінальну відповідальність, або містить у собі реальну можливість завдання такої шкоди. Це об'єктивна

¹ Коробєєв А.И. Уголовная наказуемость общественно опасных деяний (основания установления, характер и реализация в деятельности органов внутренних дел): учебное пособие. Хабаровск: Изд-во Хабаровск. высш. школы МВД СССР, 1986. С. 64–65.

² Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія. Київ: Атіка, 2005. С. 27.

³ Уголовное право Украины. Общая часть: учебник / отв. ред. Я.Ю. Кондратьев; под ред. В.А. Клименко, Н.И. Мельника. Киев: Атика, 2002. С. 55.

властивість злочину, реальне порушення відносин, що склалися в суспільстві. «Суспільна небезпечність» як ознака злочину – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка визначається сукупністю всіх обов'язкових елементів складу злочину.⁴

На підставі цього можна зробити висновок про те, що визначення суспільної небезпечності того чи іншого діяння має індивідуальний характер. Її аналіз необхідно проводити стосовно кожного окремого складу злочину. Це стосується і злочинів проти державної охоронної діяльності.

Криміналізація суспільно небезпечних діянь проти державної охоронної діяльності зумовлена й історичним розвитком нашого суспільства і відповідного законодавства. М.С. Таганцев зазначав, що стійкість правових норм перевіряється переважно умовами їх історичного розвитку. Право створюється народним життям, живе та видозмінюється разом із ним. Тому зрозуміло, що міцними можуть виявитися лише ті положення закону, у яких виразилися народні погляди, що склалися історично: закон, що не має коріння в історичних умовах народного життя, завжди загрожує стати ефемерним, стати мертвою літерою.⁵

Говорячи про проблеми соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за посягання на державну охоронну діяльність, її об'єкти та суб'єктів, варто зазначити, що остання є одним із напрямів правоохоронної діяльності, без якої неможлива діяльність усього державного механізму. Саме тому в посяганнях на державних діячів, співробітників правоохоронних органів або інших осіб, які здійснюють охоронну функцію, осіб, які залучені до кримінального судочинства, суддів та їхніх близьких, яким надана охорона, держава бачить не тільки посягання на життя, здоров'я, власність окремої людини – члена суспільства, а і на порядок управління, фундаментальні засади існування будь-якої держави.

Окрім підстави криміналізації, слід дотримуватися і її принципів, які можуть бути: кримінально-правовими системними; загальноправовими системними; соціальними та соціально-психологічними.

Під кримінально-правовими системними принципами криміналізації слід визнавати сукупність правил, які зумовлюються внутрішніми закономірностями системи кримінального законодавства.

Першим таким принципом є принцип повноти складу, під яким розуміється конкретність і визначеність кримінально-правової норми. Для криміналізації того чи іншого суспільно небезпечного діяння необхідно повно описати в законі ті ознаки, які безпосередньо характеризують склад злочину та відрізняють його від інших злочинів. На нашу думку, елементи складів таких злочинів досить повно сформульовані наукою кримінального права. У законі чітко визначені потерпілі в таких злочинах, якими можуть бути державні діячі, суб'єкти правоохоронної (охоронної діяльності); судді й інші особи, яким надана державна охорона; особи, залучені до кримінального судочинства, та їхні близькі особи. Визначені також важливі ознаки суб'єктивної сторони. У цих злочинах поряд із виною обов'язковими ознаками виступають мотив і мета вчинення злочинів. Водночас уважаємо, що варто внести деякі доповнення та пропозиції з удосконалення відповідних кримінально-правових норм із метою усунення суттєвих складностей під час їх кваліфікації.

Досить близьким до принципу повноти складу є принцип визначеності та єдності термінології. «Криміналізація в законі будь-якого суспільно небезпечного діяння повинна проводитись у визначених з погляду мови термінах, які є єдиними для чинного кримінального законодавства».⁶ На нашу думку, під час описування елементів складу злочинів, що досліджуються в даній роботі, не вживаються нові поняття, які не використовуються у кримінальному праві взагалі. Ці терміни досить давно вживаються у кримінальному праві, і не має необхідності додатково їх розшифровувати.

Принцип визначеності та єдності термінології тісно пов'язаний із досить великою проблемою – проблемою співвідношення формального й оціночного у кримінальному праві. На наш погляд, криміналізація діянь проти державної охоронної діяльності не призводить до істотного збільшення оціночних понять у законі про кримінальну відповідальність. У відповідних нормах достатньо повно й однозначно визначаються необхідні кримінально-правові терміни.

Наступний принцип – це принцип відсутності прогалин у законі й не надмірності кримінально-правової заборони. Цей принцип криміналізації тісно пов'язаний із принципами визначеності і єдності тер-

⁴ Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления : монография. Москва : Госюриздат, 1960. С. 48.

⁵ Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть общая : лекции. Москва : Наука, 1994. Т. 1. С. 67.

⁶ Основания уголовно-правового запрета. Криминалізація и декриминалізація : монография / кол. авторов ; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева, Г.А. Злобина. Москва : Наука, 1982. С. 238.

мінології та повноти складу. Застосування цього принципу передбачає досить серйозне теоретичне обґрунтування. Наслідками недотримання цього принципу криміналізації є істотні зміни у кримінальному законі: може виникнути або зникнути основний склад злочину, з'являться або зникнуть кваліфіковані чи привілейовані склади тощо. На нашу думку, негативних змін від уведення цих норм у кримінальний закон не буде і бути не може. Досліджувані норми є спеціальними щодо загальних норм, які передбачають відповідальність за посягання на життя і здоров'я, власність особи. Вони застосовуються за правилами конкуренції загальної та спеціальної норми. У цих випадках застосовується спеціальна норма, яка передбачає відповідальність за посягання на об'єкти чи суб'єктів державної охоронної діяльності, встановлений порядок її здійснення.

Отже, можна зробити висновок, що криміналізація таких суспільно небезпечних діянь загалом відповідає всім кримінально-правовим системним принципам криміналізації.

Розглянемо тепер відповідність криміналізації цих суспільно небезпечних діянь загальноправовим системним принципам.

Головна вимога до будь-якої кримінально-правової норми – це її відповідність загальним принципам, які лежать в основі всієї системи права. Нормативно-правовим актом, який утілює всі ці принципи, є Конституція України. Саме Конституція, за ст. 8, має найвищу юридичну силу. Усі інші закони та нормативно-правові акти мають ухвалюватися на підставі Конституції України та відповідати її положенням. Тому одним із системно-правових принципів криміналізації є принцип конституційної адекватності.

Поряд із Конституцією України систему нормативно-правових актів, що регламентують виконання особами свого службового чи громадського обов'язку в Україні, становлять закони України, відповідні укази Президента України і постанови Кабінету Міністрів України, рішення органів місцевого самоврядування. Положення щодо необхідності захисту державної охоронної діяльності закріплено у відповідних сучасних нормативно-правових актах. Серед таких актів особливе місце посідають закони України «Про Національну поліцію»; «Про Національну гвардію України»; «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»; «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»; «Про оперативну-розшукову діяльність»; «Про державну охорону органів державної влади та посадових осіб»; «Про здійснення державної охорони керівників міжнародних організацій» та інші. Наведене дає підстави дійти висновку, що кримінально-правовий захист охоронної діяльності відповідає принципу конституційної адекватності.

Криміналізація цих суспільно небезпечних діянь відповідає і принципу системної несуперечливості криміналізації. У Кримінальному кодексі немає норм, які суперечать нормам про кримінально-правовий захист охоронної діяльності. Як ми вже наголошували раніше, ці норми здебільшого є спеціальними щодо інших, які передбачають відповідальність за злочини проти життя і здоров'я та власності особи.

Принцип міжнародно-правової необхідності та припустимості криміналізації: Україна є повноправним членом міжнародної спільноти і повинна узгодити своє кримінальне законодавство із прийнятими на себе міжнародними обов'язками з боротьби зі злочинністю. Криміналізація посягань на державну охоронну діяльність обумовлена міжнародно-правовим досвідом необхідності та допустимості такої криміналізації. Аналіз закордонного законодавства свідчить про те, що такі суспільно небезпечні посягання визнаються злочинами і призводять до кримінальної відповідальності у більшості країн європейської спільноти та країн колишнього Радянського Союзу.

Наступним принципом, який належить до системно-правових, є принцип процесуальної здійсненості кримінального переслідування. Цей принцип охоплює дві складові частини, як-от: 1) процесуальна здійсненість переслідування; 2) наявність матеріальних ресурсів для його здійснення. Автор підтримує думку І.М. Гальперіна, який визнає встановлення можливостей системи кримінальної юстиції в боротьбі з певними діяннями єдиним принципом криміналізації без розділу на наявність матеріальних ресурсів і процесуальну здійсненість кримінального переслідування.⁷ Кримінальне переслідування можливе лише за наявності необхідних ресурсів для кримінально-правової заборони, коли елементи складу злочину можна встановити та доказати звичайним порядком. Здебільшого вчинення злочинів проти державної охоронної діяльності не спричиняє складнощів щодо встановлення та доказування ознак складу відповідних злочинів.

⁷ Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательство. Основные направления борьбы с преступностью : сборник статей / под ред. И.М. Гальперина, В.И. Курляндского. Москва : Юрид. лит-ра, 1975. С. 58.

Але, окрім відповідності загальноправовим системним та кримінально-правовим системним принципам, криміналізація має відповідати групі соціальних і соціально-психологічних принципів. Соціальні та соціально-психологічні принципи можна розділити на три основні підгрупи: юридично-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні.

Принципом, який належить до юридично-кримінологічних, є принцип відносної поширеності діяння. Він означає, що діяння, яке криміналізується, має бути досить поширеним, тобто бути проявом таких тенденцій. «Динаміка антисуспільної поведінки (злочинності), тобто зміна його (її) стану та структури <...> виявляють стійку тенденцію до збільшення кількості тих чи інших суспільно небезпечних діянь».⁸ Але, з іншого боку, це діяння не повинно бути поширеним. «Будь яка спроба криміналізувати дуже поширені форми поведінки була б, безперечно, дисфункціональною, оскільки результат вийшов би за межі практичних можливостей кримінальної юстиції, і тим самим була б зведена в норму безкарність діянь, які оголошені злочинними».⁹ Суспільно небезпечні діяння, які досліджуються, мають відносну поширеність. Кількісні показники можуть коливатися залежно від багатьох чинників, передусім від виду посягання. Необхідність наявності кримінально-правового захисту державної охоронної діяльності зумовлює також сучасна криміногенна ситуація в Україні (або ступінь поширеності таких злочинів). Якщо проаналізувати показники злочинності, можна встановити, що ця група злочинів у загальній структурі злочинності має досить незначну питому вагу. Хоча спостерігається досить невисока кількість реєстрації досліджуваних злочинів, ступінь їхньої суспільної небезпеки є дуже значним, у зв'язку з тим, що зазвичай у таких діях бере участь значна кількість людей, такі дії пов'язані з додатковим порушенням відносин у сфері власності, посяганням на життя та здоров'я, порушенням громадського порядку тощо.

До юридично-кримінологічних принципів криміналізації належить і принцип неминучості впливу на суспільні відносини кримінально-правовими заходами. «Криміналізація діяння є доречною тоді і тільки тоді, коли немає і не може бути норми, яка достатньо ефективно регулює відповідні відносини методами інших галузей права».¹⁰ Інакше цей принцип має назву принцип економії кримінальної репресії. Дійсно, криміналізація цих суспільно небезпечних діянь може призводити до негативних наслідків формування особистості засуджених, деформації міжособистісних відносин, руйнує корисні суспільні зв'язки тощо. Але більшість із цих злочинів є тяжкими або особливо тяжкими, які спричиняють особливо небезпечну шкоду життю, здоров'ю, власності суб'єктів державної охорони та їхнім близьким особам, і об'єктам державної охорони. Окрім того, такі злочини посягають на авторитет державної влади, фундаментальні засади існування суспільства. Тому встановлення кримінальної відповідальності, здебільшого досить суворой, за вчинення таких злочинів не порушує такого принципу криміналізації, як принцип економії кримінальної репресії.

Перейдемо тепер до розгляду соціально-економічних принципів криміналізації. Досить близький до принципу економії репресії такий соціально-економічний принцип, як принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації. «Установлення кримінальної караності діяння припустимо тоді і тільки тоді, коли <...> позитивні соціальні результати застосування кримінального права істотно переважають негативні наслідки криміналізації».¹¹

Криміналізація призводить до негативних наслідків, як-от погіршення становища членів сім'ї такої особи тощо. Тому кримінальна відповідальність повинна застосовуватись як крайній засіб, коли інші заходи впливу є неефективними або неадекватними – коли діянню притаманний такий ступінь суспільної небезпеки, який зумовлює необхідність кримінально-правової заборони на його вчинення. «Недотримання останнього може призвести до необґрунтованої криміналізації, коли злочином визнається діяння, якому не притаманні достатні для криміналізації характер і ступінь шкідливості, зокрема, використання як доводу неефективності існуючих правових засобів розв'язання відповідної проблеми».¹² Здійснюючи криміналізацію посягань на державну охоронну діяльність, законодавець передбачає певні негативні наслідки

⁸ Филимонов В.Д. Криминологические основы уголовного права : монография. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1981. С. 81.

⁹ Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация : монография / кол. авторов ; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева, Г.А. Злобина. Москва : Наука, 1982. С. 217–218.

¹⁰ Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация : монография / кол. авторов ; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева, Г.А. Злобина. Москва : Наука, 1982. С. 220.

¹¹ Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация : монография / кол. авторов ; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева, Г.А. Злобина. Москва : Наука, 1982. С. 220.

¹² Мельник М.В. Помилкова криміналізація: види, причини та наслідки. Підприємництво, господарство право. 2004. № 5. С. 94.

застосування цих кримінально-правових норм – майнові обмеження для винного та його сім'ї, різні обмеження особистої свободи. Але водночас, незважаючи на негативні наслідки від криміналізації, потрібно визнати, що посягання на державну охоронну діяльність, її об'єкти та суб'єктів завдають суттєвої шкоди цим об'єктам кримінально-правової охорони.

До соціально-економічних принципів криміналізації належить і принцип урахування можливостей кримінальної юстиції. Він передбачає наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони та процесуальну можливість переслідування. Дійсно, у наявності повинні бути достатня кількість підготовлених працівників правоохоронних органів та суду для виявлення винних і притягнення їх до кримінальної відповідальності, а також організація виконання покарання за ці злочини. У нашій країні існує розгалужена система правоохоронних органів, компетенція яких дозволяє розслідувати злочини проти державної охоронної діяльності, її суб'єктів та об'єктів.

Отже, можна зробити висновок про те, що криміналізація злочинів проти державної охоронної діяльності загалом відповідає й усім соціально-психологічним принципам криміналізації.

Соціально-психологічні критерії криміналізації передбачають урахування суспільної правосвідомості, суспільної психології й історичних традицій. На криміналізацію (декриміналізацію) впливають різноманітні чинники: наявні в суспільстві соціальні та культурні умови, традиції тощо. Автор погоджується із С.В. Полушинською, яка наголошує на тому, що головним критерієм криміналізації є те, що така криміналізація повинна підтримуватися суспільством.¹³ У сучасних умовах існування суспільства населення підтримує позицію законодавця щодо встановлення посиленої відповідальності за злочини проти осіб, які здійснюють державну охоронну діяльність, або осіб, які виступають її об'єктами. Саме охоронна діяльність є тим чинником, який дозволяє запобігати небезпечним злочинам проти життя і здоров'я, власності громадян, тому населенням, безперечно, підтримується позиція законодавця щодо встановлення посиленої кримінальної відповідальності за злочини проти державної охоронної діяльності.

З попереднього принципу впливає наступний соціально-психологічний принцип – принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації. Згідно з ним криміналізація суспільно небезпечних діянь проти державної охоронної діяльності повинна відповідати основним тенденціям соціальної політики держави, а також рівню та характеру громадської свідомості, стану громадської думки. Саме кримінальна політика держави повинна бути відображенням громадської думки стосовно небезпечності посягань та відповідної реакції держави на це.

Отже, можна констатувати, що сучасний розвиток нашої держави зумовлює об'єктивну необхідність кримінально-правового захисту державної охоронної діяльності, її об'єктів та суб'єктів від протиправних посягань; така криміналізація повинна відповідати системно-правовим, соціальним та соціально-психологічним принципам криміналізації суспільно небезпечних діянь; лише комплексне застосування названих принципів за криміналізації суспільно небезпечних діянь проти державної охоронної діяльності дозволить запобігти суперечливості під час розроблення і застосування відповідних кримінально-правових норм, тому що ці принципи взаємопов'язані та взаємозалежні один з одним.

Анотація

У статті розглядаються підстави криміналізації суспільно небезпечних діянь у сфері здійснення державної охоронної діяльності. Ураховуючи теорію кримінального права щодо підстав криміналізації, наголошується, що є необхідною і своєчасною криміналізація суспільно небезпечних діянь у сфері державної охоронної діяльності. Наголошується на цінності об'єктів відповідного кримінально-правового захисту. Автор наполягає на тому, щоб законодавець у кожному випадку ухвалення закону про кримінальну відповідальність дотримуватися вимог, які висуваються теорією криміналізації в науці кримінального права.

¹³ Полушинская С.В. Учёт социально-психологических обстоятельств при объявлении деяний преступными. Уголовное право в борьбе с преступностью : сборник статей / под ред. А.М. Яковлева. Москва : ИГПАН, 1981. С. 66.

Summary

The grounds for the criminalization of socially dangerous acts in the sphere of state security activity are considered in the article. Taking into account the theory of criminal law as to the grounds for criminalization, it is noted that criminalization of socially dangerous acts in the field of state security activities is necessary and timely. It is emphasized on the value of the objects of the corresponding criminal and legal protection. The author has stated that such criminalization should correspond to the system and legal, social and socio-psychological principles of the criminalization of socially dangerous acts. Only the complex application of the abovementioned principles in the criminalization of socially dangerous acts against state security will prevent contradiction in the development and application of the relevant criminal and legal norms, because these principles are interrelated and interdependent. The author insists that the legislator in each case of the adoption of the law on criminal liability should comply with the requirements imposed by the theory of the criminalization within the science of criminal law. Emphasizes that the modern development of our country necessitates the objective legal protection of the state security activity, its objects and subjects against unlawful encroachment; such criminalization must comply with the systemic-legal, social and socio-psychological principles of criminalization of socially dangerous acts; only the comprehensive application of these principles in the criminalization of socially dangerous acts against public security activities will prevent conflicts in the development and application of relevant criminal law, since these principles are indeed interrelated and interdependent.

Використана література:

1. Коробеев А.И. Уголовная наказуемость общественно опасных деяний (основания установления, характер и реализация в деятельности органов внутренних дел) : учебное пособие. Хабаровск : Изд-во Хабаровской высш. школы МВД СССР, 1986. 79 с.
2. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : монографія. Київ : Атіка, 2005. 124 с.
3. Уголовное право Украины. Общая часть : учебник / отв. ред. Я.Ю. Кондратьев ; под ред. В.А. Клименка, Н.И. Мельника. Киев : Атіка, 2002. 448 с.
4. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления : монография. Москва : Госюриздат, 1960. 224 с.
5. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть общая : лекции. Москва : Наука, 1994. Т. 1. 564 с.
6. Основания уголовно-правового запрета. Криміналізація і декриміналізація : монографія / кол. авторов. под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева, Г.А. Злобина. Москва : Наука, 1982. 303 с.
7. Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательство. *Основные направления борьбы с преступностью* : сборник статей / под ред. И.М. Гальперина, В.И. Курляндского. Москва : Юрид. лит-ра, 1975. С. 52–64.
8. Филимонов В.Д. Криминологические основы уголовного права : монография. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1981. 213 с.
9. Мельник М.В. Помилкова криміналізація: види, причини та наслідки. *Підприємництво, господарство право*. 2004. № 5. С. 94–99.
10. Полубинская С.В. Учёт социально-психологических обстоятельств при объявлении деяний преступными. *Уголовное право в борьбе с преступностью* : сборник статей / под ред. А.М. Яковлева. Москва : ИГПАН 1981. С. 64–73.

Mykola Syiploki,

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Civil Law and Procedure,
Uzhhorod National University*